

**SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING MEROSI VOSITASIDA TALABALARNING
O'QUV – BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
XUSUSIYATLARI**

Annotasiya. Ushbu maqolada sharq mutaffakkirlarining merosi vositasida talabalarning o'quv – bilish faoliyatini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari hamda XVI asrda yashab ijod etgan Poshshoxo'ja Ibn Abduvahobxo'janing ilm-fan namoyandasi sifatidagi o'ziga xos xizmatlari, hamda uning ulug' shayx, shoir, shayxulislom, sadr, alloma, tarbiyachi, ko'plab fan sohalarida erishgan yutuqlari hamda hikoyatlarida tilga olingan an'anaviy obrazlar tahliliga bag'ishlangan. Unda Xo'janing muhim pedagogik, axloqiy-ta'limiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy mazmundagi nasriy hikoyatlarida tilga olingan Luqmoni hakim, Sulaymon, Iskandar Zulqarnayn va bir qator an'anaviy obrazlar to'g'risida ilmiy ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sharq sivilizatsiyasi, obrazlar tizimi, g'oyaviy-badiiy jihat, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta'limiy mazmun, shoir, g'azal, ilm, fan, pedagogik fikr, madaniyat, ijtimoiy hayot, tarbiya, axloq.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-
ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ НАСЛЕДИЕ
МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА.**

Аннотация. Статья посвящена педагогическим особенностям развития учебно-познавательной деятельности учащихся посредством наследия мыслителей Востока, а также уникальным заслугам Паишаходжи Ибн Абдувахобходжи, жившего и творившего в XVI веке, как представителя науки, его великого шейха, поэта, шейхуль-ислама, садра, учёного, просветителя, достижениям во многих областях науки, а также анализу традиционных образов, упомянутых в его произведениях. В статье приводятся научные сведения о Лукмане Мудром, Сулеймане, Александре Македонском, а также ряде традиционных образов, упомянутых в важных педагогических, нравственно-воспитательных, общественно-политических и религиозных прозаических произведениях Ходжи.

Ключевые слова: Восточная цивилизация, образная система, идейно-художественный аспект, общественно-политическое и нравственно-воспитательное содержание, поэт, газель, наука, педагогическая мысль, культура, общественная жизнь, воспитание, нравственность.

**PEDAGOGICAL FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS' LEARNING-
COGNITIVE ACTIVITY THROUGH THE HERITAGE OF EASTERN THINKERS.**

Abstract. This article is devoted to the pedagogical features of developing students' educational and cognitive activities through the heritage of Eastern thinkers, as well as the unique merits of Pashshahoja Ibn Abduvahobhoja, who lived and worked in the 16th century, as a representative of science, as well as his great sheikh, poet, sheikh-ul-Islam, sadr, scholar, educator, achievements in many fields of science, and the analysis of traditional images mentioned in his stories. It provides scientific information about Luqman the Wise, Suleiman, Alexander the Great, and a number of traditional images mentioned in Khoja's important pedagogical, moral-educational, socio-political, and religious prose stories.

Keywords: Eastern civilization, system of images, ideological and artistic aspect, socio-political, moral and educational content, poet, ghazal, science, pedagogical thought, culture, social life, upbringing, morality.

Kirish. Sharq sivilizatsiyasi insoniyat tarixida o'zining boy ilmiy, madaniy va ma'naviy merosi bilan alohida o'rin egallaydi. Bu hududlarda yetishib chiqqan alloma va mutafakkirlar nafaqat o'z davrining balki butun bashariyat taraqqiyotining yo'lchi yulduzlariga aylangan. Ayniqsa ta'lim va tarbiya masalalari Sharq mutafakkirlarining doimiy e'tibor markazida bo'lgan. Ular ta'lim shunchaki bilim berish vositasi emas balki insonning komillikka yetishishida hal qiluvchi omil sifatida ko'rganlar. Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy kabi ulug' siymolar o'z asarlarida nafaqat ilmiy bilimlar balki axloqiy qadriyatlar, ma'naviy tarbiya, jamiyatga foydali shaxs yetishtirishga oid chuqur qarashlarni ilgari surganlar.

Bugungi kunda ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o'rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega. Ular o'z asarlarida shaxs ma'naviyati, insonda odob-axloqning yuksak namunalari tarkib toptirish, oila, nikoh, farzand tarbiyasi, halol mehnat bilan kun kechirish, atrof-muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishga oid qarashlarni bayon qilganlar.

Nazariy tahlillar: Termiziy rivoyat qiladilarkim: "Rasullulloh s.a.v. "Hech bir ota-ona o'z bolasiga go'zal odobdan afzal ato bera olmaydi" dedilar. Otaning farzand tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati haqida XI asrning yirik unsurulmaoniylaridan Kaykovusning o'z o'g'li Gilanshohga bag'ishlab yozgan "Qobusnoma" ("Nasihatnoma") asarida ayniqsa chuqur to'xtalib o'tilgan. Kaykovus yirik davlat arbobi sifatida o'g'li Gilanshohga podsholik, vazirlik kabi ulug' martabadan tortib, dehqonchilik ishlari - yu dehqon odobigacha bo'lgan umuminsoniy masalalar haqida ta'lim beradi.

Jumladan "Ey farzand, ogoh bo'liki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo'lur va hech kishiga naf yetkurmas. Bilursanki, xori mug'ilonning tani bordur, ammo soyasi yo'qdur. Xunarsiz kishi ham xori mug'ilon yanglig' na o'ziga va na o'zgaga foyda berur".

Tibbiyot dahosi Abu Ali Ibn Sino o'zining "Al-shifo" asarida oiladagi bola tarbiyasi xususida shunday deydi "Ota bolasiga yaxshi nom qo'yishi, emiziklik yoshidan o'tgandan so'ng unga g'amxo'rlik qilishga, yomon ta'sirlardan asrashga burchlidir. Bola olti yoshga to'lganda unga qiyin bo'lmagan mashqlar o'rgatishi kerak. Bunday bolalar sog'lom va yaxshi xulqli bo'lib ulg'ayadilar. Bu kabi tarbiyalarni olmagan bolalar esa serjahl, diydasi qattiq, qo'rqqoq va zaif bo'lib o'sadilar" degan fikrlarni ilgari suradi. Ibn Sino asosiy e'tiborni bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalashga qaratdi. Ibn Sino an'anaviy ta'limning gumanistik mohiyatini inson axloqiy – estetik tarbiyasini aqliy tafakkur rivoji bilan uzviy aloqadorlikda, deb bildi. Yuzlab shogirdlarni tarbiyalab voyaga yetkazgan mohir pedagog, ustoz "Shayx ur -rais" pedagogik mahorat, pedagogik faoliyatda ularni qanday aks etishi haqida va har bir pedagog amal qilishi kerak bo'lgan o'ziga xos tavsiyalar bergan. Bular: bolalar bilan muloqotda bosiq va jiddiy bo'lish; o'quv material o'zlashtirilishini kuzatish; dars berayotganda asosiy bilimlarni ikkinchi darajalilaridan ajratish; o'qitishning turli metod va usullaridan foydalanish; o'quvchilarning qobiliyatlarini bilish, uning xotirasi va shaxsiy sifatlariga tayanish; o'quvchiga topshiriqlarni uning aqliy qobiliyatlarini hisobga olgan holda berish; o'qituvchining har bir so'zi o'quvchining fikrini uyg'otishi zarur.

Yana bir Sharq mutafakkirlaridan Husayn Voiz Koshifiydir. Husayn Voiz Koshifiy insonni dunyodagi eng yuksak olijanob mavjudot deb biladi. Husayn Voiz Koshifiy yaxshilik va yomonlik, adolat, vijdon, burch tushunchalari haqqida ham atroflicha fikr yuritadi. Axloq normasi insonlarning xulq, fe'l – atvorlarini tartibga solib turuvchi axloqiy talablardir. Koshifiy ijobiy xislatlarni kishilarda bo'lishi shart bo'lgan insoniy fazilat deb tushunadi va sabr, hayo, iffat, pokizalik, sobitqadamlik, saxiylik, saxovat, rostgo'ylik, shijoat, kamtarlik, hushyorlik, baland himmatlik, diyonatlilik, ahdiga vafolik, sir yashira olish kabi fazilatlarini birma-bir ta'riflab o'tadi.

Koshifiy axloqli inson deganda, ilm- ma'rifatga intiluvchi, haqiqat va adolatni sevuvchi, adolatsizlikka qarshi kurashuvchi, mard, harakatchan, olijanob, saxiy, ochiq qalb insonni tushungan.

Xususan XV-XVI asrlarda yashab ijod qilgan Sharq allomalari yosh avlodni ma'naviy kamoloti yo'lida, ularni komil inson bo'lib yetishishlar uchun samarali mehnat qilganlar. Bu davrda ijod qilgan allomalardan biri Abdulvahobxoja o'g'li Xojadir. Uning asarlari pandnoma ruhda yozilgan bo'lib, xususan "Miftoh – ul adl" va "Gulzor" asarlarida kichik hikoyalar orqali jamiyatdagi kamchiliklarni adolatli hukmdor haqidagi qarashlarini, adolat, odillik, hallolik kabi tushunchalarni badiiy, xalqona usullar orqali yosh avlod ongiga singdirishga harakat qilingan.

Kichik ibratli hikoyalar, mazmunli masallar Sharq badiiy adabiyotida va o'rta asr va uyg'onish davri Yevropa adabiyotida keng tarqalgan edi. Real hayot lavhalarini aks ettiruvchi bu kichik hikoyalar va mazmundor masallar katta ta'sir etish kuchiga ega bo'lib, kitobxon va tinglovchiga biror g'oya va axloqiy ta'limni obrazli va tushunarli formada yetkazadilar. Xojaning "Miftoh ul-adl" asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o'g'li Temur Sultonga bag'ishlangan. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan 15 bobli kitobdir.

Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr-mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so'ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o'tadi. Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi. Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo'lib, unda tushunilmaydigan so'zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor.

Asarda yozma va og'zaki adabiyotda mashhur bo'lib ketgan Iskandar, No'shiravon, Mahmud G'aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog'liq hikoyalar asosiy o'rin egallaydi. To'plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi. Masalan, "No'shiravon, kampir va ozarbayjon hokimi" haqidagi hikoyatda haqiqiy xalqparvar, toj-u taxtga loyiq, adolatli hukmdor qanday bo'lishi lozimligi ochib berilgan. Unda aytilishicha, No'shiravon o'zining beklaridan birini Ozarbayjonga hokim qilib tayinlaydi. U hokim ma'lum vaqtgacha oqilona siyosat olib boradi, so'ngra xalqni mol-u mulkini zulm bilan tortib ola boshlaydi. Hatto, yolg'iz, kambag'al kampirning birdan-bir kun kechirish manbai bo'lgan bir parcha yerini ham tortib oladi. Kampir bekning ustidan arz qilib No'shiravon oldiga boradi. No'shiravon kampirni tinglagach, uni vaqtincha uy-joy va yegulik bilan ta'minlab, beklaridan birini Ozarbayjon hokimining qilayotgan ishlarini surishtirishga yuboradi. Tekshirishlar natijasida hokimning avval hech qancha mulki bo'lmaganligi, lekin hokimlikdan so'ngra xalqdan jabr-zulm o'tkazib tortib olgani evaziga kata boylik to'plagani aniqlanadi. Xalqning mol-mulki o'z egalariiga qaytarilib, hokim aybiga yarasha jazolanadi. Shundan so'ng, No'shiravon xalq arz-u dodini shohga bemalol yetkazib turishi uchun taxtidan tashqariga uzun zanjir bog'latadi va kimning arzi bo'lsa, shu zanjirni tortishi kerak bo'ladi. Kunlardan bir kun zanjir tebranadi chiqib qarasalar bir qari eshak bo'ladi. No'shiravon buyrug'i bilan aniqlanishicha, eshakning egasi uni yoshligida ko'p ishlata, qarigach esa haydab yuborgan edi. Shoh eshak egasini chaqirtirib uni axtaxona va yem bilan ta'minlashni buyuradi. Hikoyat orqali yozuvchi shohni va amaldorlarini adolatli bo'lishga, oddiy xalqning arz-u holini tinglab, to'g'ri hukm chiqarishga undaydi. Xojaning shaxsiy hayot yo'liga nazar solsak, u umrini sultonlar, bek-u amaldorlar huzurida turli mansablarda faoliyat olib borib o'tkazganini ko'ramiz. Shuning uchun ham xalqning ahvolidan yaxshi xabardor bo'lgan. Qaysiki xalqning ahvolini o'ylaydigan shoir shohning oldida yaqin kishisi bo'lsa, unga yaxshi so'z bilan ta'sir o'tkazishga harakat qilgan.

Xulosa. Bugungi globallashuv jarayoni kechayotgan davrda, tafakkur asrida yashar ekanmiz, bugun yangi avlod, yangi ong va yangi tafakkur sohiblari shakillanayotganini e'tirof etib, yoshlarimizda mustaqil fikr, sog'lom dunyoqarash va mustahkam tarbiyani amalga oshirishimiz kerak. Prezidentimiz SH.Mirziyayev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitoblarida "Azaliy milliy qadriyatlarimiz, ota – bobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan odob – axloq qoidalarining butunlay yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida, ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qaratish

g'oyat birlamchi vazifamizdir" deb ta'kidlashlarida ham Uchinchi Renessans davri poydevorini mustahkamlashimiz, yoshlarimizning nafaqat ta'limini, sharq andozasidagi tarbiyasini ham rivojlantirib, o'stirib borishimiz kerakligini nazarda tutmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna, & Mamadaliyev Yarmuxammat Xudaybergenovich. (2024). XOJA IJODIDA AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK. Miasto Przyszłości, 49, 23–27. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/3814>
2. Sodiqboyeva Durдона Isomiddin qizi. "MIFTOH UL-ADL" ASARIDA ADOLATLI PODSHOHLAR TALQINI. Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologik-pedagogik jihatlarini Respublika ilmiy-amaliy anjumanini 2023-yil 2-iyun-258-264bet
3. Иқболой Адизова Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI-XIX АСР I ЯРМИ) Ўқув қўлланмалари Иккинчи нашр Тошкент Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси "Фан" нashриёти 2009
4. XOJA HIYOYATLARIDA ADOLATLI SHOH TIMSOLI. Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna. ToshDO'TAU https://www.researchgate.net/publication/381128062_Volume_4_Issue_4_2024_EJSSPC
5. https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144